

فصلنامه آینده پژوهی شهری
دوره ۳، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۲
صص: ۱۱۵-۱۳۱

سبک‌شناسی معماری دوره پهلوی دوم با رویکرد ارزیابی رفتار کالبدی آثار در هر سبک

مازیار سرداری، پژوهشگر دکتری معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

دکتر لیلا زارع، استادیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

دکتر آویده طلائی، استادیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

دکتر وحید قبادیان، دانشیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۲۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۲۹

چکیده

سبک‌شناسی معماری به عنوان رویکردی در مطالعه تاریخ معماری کارکردهای مختلفی دارد. یکی از مهمترین کارکردهای آن، به عنوان روشی برای طبقه بندی در تاریخ معماری است. از سوی دیگر در پژوهش‌های اخیر، همواره ضرورت دستیابی به سبک‌ها در سیر تحولات معماری ایران، با مراجعه به کالبد آثار شاخص، مطرح شده است. از این رو، ارزیابی این کالبدها و به تبع، معماری آنها، که به نوبه خود معرف این کالبدها هستند، بهترین راه برای شناخت سبکها خواهد بود. موضوع سبک‌شناسی معماری ایران، همواره جزء بحث‌های چالش برانگیز در مجامع علمی بوده است که به دلیل گستردگی و تنوع در تعاریف و کارکردهای آن، اتفاق نظری مشخص بین پژوهشگران برسر آن وجود ندارد. سبک‌شناسی دوره پهلوی دوم از حیث نگاه به معماری گذشته از یک سو و از سوی دیگر به دلیل ورود معماری مدرن متعالی و متاخر در این برهه، همواره بسیار حائز اهمیت بوده و نقطه عطفی در تاریخ معماری و سبک‌شناسی این سرزمین است. از همین رو، این مقاله سعی دارد تا با روشی کیفی و رویکردی تفسیری-تاریخی، با مطالعات اسنادی، کتابخانه‌ای و مشاهدات میدانی گسترده، در ابتدا سبک‌های معماری در بازه زمانی پهلوی دوم را استخراج و در نهایت با بررسی دقیق کالبد برخی از آثار شاخص متصاعد از این سبک‌ها؛ ویژگی‌های هر سبک را ارزیابی و آنها را طبقه بندی کند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که پنج سبک؛ معماری سنتی و سنت گرای، معماری مدرن متعالی و متاخر، معماری ارگانیک، معماری نوگرای ایرانی و معماری‌های تکنولوژی، سبک‌های موجود در بازه زمانی ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۷ شمسی هستند که هر کدام به اقتضای نظریه‌های خود، شاخصه‌های تاریخی و یا مدرن را با شمایلی متفاوت در کالبد هر اثر به نمایش می‌گذارند.

واژگان کلیدی: سبک‌شناسی، پهلوی دوم، کالبد، ساختمان‌های شاخص، معماری مدرن، معماری تاریخی.

DOI: 10.30495/uf.2023.1984061.1117

مقدمه

پیش از دوره پهلوی دوم که مقارن است با، اشغال مملکت توسط متفقین و مناقشات میان حکومت و مخالفان آن، شرایط مساعد برای سرمایه‌گذاری و ساخت و ساز فراهم نبود. با کودتای ۲۸ مرداد و تثبیت اقتدار حکومت مرکزی و افزایش درآمد نفت، همزمان فعالیت‌های عمرانی و ساختمانی فزونی یافت و ارتباط با کشورهای غربی گسترده‌تر شد.

عصر طلایی معماری مدرن در این دوره است. معماری مدرن که در این دوره تحت لوای معماری مدرن متعالی و متاخر ظاهر شد، تعداد بسیاری از ساختمانهای این دوره را شامل می‌شود. در اوج شکوفایی معماری مدرن و پرهیز از گذشته، معمارانی چون لویی کان، ارزش و استفاده از تجربیات غنی گذشته در معماری امروز را مطرح ساختند. از همین رو، اگرچه معماری سنتی از نظر شیوه اجرا و ساخت، منسوخ شده بود اما از لحاظ فرم و شکل در این دوره، مجدد زنده شد و بعضاً و در برخی از پروژه‌ها با معماری مدرن در آمیخت و آثار چشم‌نواز بسیاری را خلق کرد. گوناگونی سبک‌ها در دوره پهلوی دوم سبب شده تا بسیاری از پژوهشگران، دوره پهلوی دوم را دوره‌ای تخصصی‌تر نسبت به پهلوی اول، قلمداد کنند (قبادیان، ۱۳۹۴). وجود آثاری با معماری کاملاً سنتی در کالبد، ساختمان‌هایی با معماری مدرن و یا آثاری با معماری تلفیقی (مدرن/تاریخی) بر این اهمیت می‌افزاید. لذا پژوهش پیش‌رو در صدد کنکاش در سیر تحولات معماری این دوره است تا با تحلیل برخی از آثار شاخص و ایجاد شناسنامه برای آنها، سبک‌های معماری و ایدئولوژی‌های پشت هر سبک، مشخص و طبقه‌بندی شوند.

پیشینه پژوهش

سلطنت پهلوی دوم با اشغال ایران توسط متفقین در شهریور ۱۳۲۰ و متعاقب آن تبعید رضا شاه به کشور آفریقای جنوبی آغاز شد. هدف اصلی متفقین از این اشغال، قطع ارتباط ایران با کشور آلمان و رسانیدن تجهیزات، مهمات نظامی و آذوقه به شوروی برای مقابله با آلمان بود. لذا از طریق بنادر جنوبی ایران و خطوط ارتباطی ریلی و جاده‌ای احداث شده در زمان پهلوی اول، امکانات فوق از پشت جبهه به شوروی رسانیده شد. بدین لحاظ ایران به عنوان پل پیروزی جهت فائق آمدن بر آلمان نازی ملقب شد. همزمان با ورود دول اشغالگر به ایران، قحطی و تورم شدید در کشور ایجاد شد و یافتن آذوقه کاری بس دشوار بود. امور عمرانی که از دوره پهلوی اول آغاز شده بود، پس از خلع رضا شاه، متوقف شد.

با خلع وی دستگاه حکومتی او نیز متلاشی شد و روزنامه‌های متعدد و احزاب مختلف سیاسی شروع به فعالیت کردند. دکتر مصدق در تاریخ ۲۹ اسفند ۱۳۲۹ قانون ملی شدن صنعت نفت را از تصویب دو مجلس شورای ملی و سنا گذراند. او در سال ۱۳۳۹ نخست وزیر ایران شد، ولی سرانجام در ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ پس از یک کودتای نظامی وی و یارانش دستگیر و سرتیب زاهدی نخست وزیر کشور شد. محمدرضا شاه که از ایران به ایتالیا رفته بود به ایران بازگشت.

اقتدار حکومت مرکزی ایران از این زمان افزایش یافت. مخالفان حکومت در سطح گسترده به زندان های طولانی مدت یا اعدام محکوم شدند. روزنامه های مخالف نیز تعطیل و هرگونه صدایی که بر طبق خواسته حکومت نبود، سرکوب شد. همزمان، نفوذ حکومت آمریکا به علت انجام کودتای ۲۸ مرداد افزایش یافت. درآمد ارزی مملکت نیز از فروش نفت به تدریج فزونی یافت. لذا قدرت اقتصادی ایران و ارتباط با غرب تاوما رشد تصاعدی پیدا کرد. نتیجه آن، فعالیت شدید در زمینه توسعه زیرساخت های مختلف کشور و انجام امور عمرانی و ساختمانی در سطح بسیار گسترده بود. در زمان وقوع انقلاب اسلامی در بهمن ماه سال ۵۷، ارتباط با جهان غرب در کلیه زمینه های سیاسی، اقتصادی، نظامی و فرهنگی بسیار نزدیک بود. همچنین تعداد زیادی از معماران و مهندسان مشاور صاحب نام غربی در این دوره به ویژه در سال های پایانی پیش از انقلاب، در ایران فعال بودند.

مبانی نظری پژوهش

شهرسازی این دوره در ادامه فعالیت هایی بود که از دوره پهلوی اول آغاز شده بود. احداث خیابان های جدید به صورت شطرنجی بر روی بافت قدیم شهر های بزرگ و کوچک، تخریب باقیمانده حصار شهر ها و پرکردن خنده ها و احداث ساختمان های جدید با عملکردهای نوین، از جمله مهمترین تغییرات در بافت شهرهای ایران بود. تقسیم بندی های جدید شهری و طرح هندسی بلوک های شهری به انضمام خیابان های عریض و مستقیم به تخریب هر چه بیشتر بناهای سنتی درونگرا انجامید. به جای این بناها ساختمانهایی با نمای بیرونی و برونگرا احداث گردیدند. مهمترین تاثیری که شیوه شهرسازی غرب بر معماری سنتی ایران گذارده، برونگرا شدن ساختمان ها بوده است. در معماری سنتی ایران، قسمت اصلی ساختمان به شکل درونگرا و حول یک حیاط مرکزی شکل یافته و تنها بخش کوچکی از آن که قسمت ورودی و سردر بنا بوده، در ارتباط با فضای خارجی طراحی می شد. حتی در انواعی از مجموعه های بزرگ نیز که سر در ورودی ساختمان تبدیل به بنایی با اشراف و فضای خارجی می گردید، بخش عمده مجموعه در قسمت پشتی بنای ورودی و به همان صورت درونگرا قرار می گرفت. شیوه شهرسازی غرب، تغییر ماهوی در ساختمان ها به وجود آورد. نظام فضایی و ارتباطی آنها را به کلی تغییر شکل می دهد، حیاط مرکزی حذف شده و کل مجموعه ساختمان با شکل و ارتباطی جدید در حاشیه خیابان و یا میدان و رو به آنها قرار می گیرد (کیانی، ۱۳۸۳). در این دوره با شتاب بیشتری نسبت به دوره قبل، بسیاری از ساختمان های سنتی همچون؛ آب انبارها، یخچال ها، کاروانسراها، حمام ها و حتی بعضی از بازارها، عملکرد خود را از دست دادند. به جای آنها ساختمان های جدید با عملکرد های نوین جایگزین شدند. بناهای اداری و سازمان های دولتی، پایانه های مسافربری، ایستگاه های قطار، فرودگاه ها، مدارس، دانشگاه ها، بیمارستان ها و پادگان های نظامی در اقصی نقاط کشور احداث گردید. از جمله پروژه های بزرگ شهری که در راستای تخریب بافت سنتی در این دوره صورت گرفت، طرح توسعه حرم حضرت امام رضا در مشهد بود. این حرم مانند سایر مکان های مقدس در بافت سنتی شهرهای ایران، در مرکز شهر و در بطن بافت سنتی بازار قرار داشت. در دهه ۱۳۵۰ عبدالعظیم ولیان، استاندار خراسان بود و

همزمان تولیت آستان قدس رضوی را بر عهده داشت. در عین حال مسئله ترافیک و انبوه اتومبیل به مشکلات متعدد این منطقه پر تراکم افزوده بود، لذا راه حل تخریب و تعریض محوطه اطراف حرم و احداث یک میدان وسیع و اتصال چند خیابان عریض و مستقیم به این میدان مطرح شد. "از اواخر سال ۱۳۵۰ اجرای عوامل ملوکانه را آغاز فرمودند. فلکه جدید به شعاع ۳۲۰ متر از گنبد مطهر می باشد." (موتمن، ۱۳۵۵) با تخریب اطراف حرم، مسئله ترافیک و ازدحام حل شد ولی بازار قدیمی شهر به انضمام مساجد، مدارس، کتابخانه ها، حمام‌ها، آب انبارها و بسیاری از آثار با ارزش مذهبی و تاریخی این شهر از بین رفت و در نتیجه شهر مشهد بخشی از هویت خود را که در این بافت یکپارچه و منسجم شکل گرفته بود، از دست داد. به جز راسته کوتاه سرشور و چند راسته محقر دیگر، تقریباً چیزی از بازار قدیم برجای نماند. بازار جدید التاسیس رضا، نام و کالبد بازار را دارد ولی از محتوای غنی و روح بازار خالی است. ساختمان های برون‌گرای جدید و بدنه های شهری احداث شده در اطراف میدان حرم، فاقد هرگونه ارزش معماری و یا فرهنگی همچون گذشته است. بخشی از بازار تاریخی دامغان همچون دیگر شهرها توسط بلدوزر تخریب شد. در بسیاری از شهرهای دیگر با بازارهای وسیع و تاریخی مانند اصفهان، تبریز، شیراز و یزد، بافت بازار توسط خیابان کشی‌ها، دو یا چند تکه شد. در کنار این بازارها، مغازه های کنار خیابان شکل گرفت. نخستین طرح جامع شهر تهران در نیمه دهه ۱۳۴۰ آغاز شد. در سال ۱۳۴۵ بود که ضوابط مختصری برای شهرسازی وضع شد تا گسترش هرج و مرج طلبانه پایتخت محدود شود. سه سال بعد، طرح جامع شهر تدوین شد. گرچه محدوده ۲۵ ساله شهر در سال ۱۳۴۵ مشخص شد، اما در سال ۱۳۴۸ دفتر مطالعات "ویکتور گروئن" و "عبدالعزیز فرمانفرمایان"، نخستین طرح جامع تهران را به دولت ایران تسلیم داشتند. این طرح سال بعد تصویب شد. در نقشه این طرح جامع، برای اولین بار طرح ایجاد بزرگراه‌ها در داخل بافت شهری ملاحظه می شود. پس از تصویب طرح، مسیر دو بزرگراه شاهنشاهی از میدان ۲۵ شهریور تا اوین و بزرگراه پارک وی از اوین تا میدان کندی تخریب شد و در پی آن کار احداث آنها انجام گرفت. این دو، تنها بزرگراه های داخل شهری در این دوره بودند. یکی از پروژه های بسیار بزرگ در طرح جامع مذکور، طراحی "شهرستان پهلوی" در تپه های عباس آباد بود. در طرح جامع ۱۳۴۸ ایجاد محله ای جدید برای امور اداری، سیاسی و بین‌المللی پیش‌بینی شده بود. این محل قرار بود در فضای بی‌ظنیر و خالی ۵۵۴ هکتاری در شمال خیابان عباس آباد، بین دو خیابان بزرگی که تهران را به شمیران پیوند میداد، ایجاد شود.

در سال ۱۳۵۰ شاه از شهرداری تهران درخواست کرد که نحوه شهرسازی در این فضا را پیش‌بینی کند و به ویژه وزارتخانه‌ها را که در عهد رضاشاه در قلب شهر قدیم ساخته شده بودند و اکنون در تنگنا بودند به آنجا منتقل سازد. "در واقع مسئله‌ی بزرگترین پروژه شهرسازی دنیا در میان بود" (اورکارد، ۱۳۵۷). برای مطالعات و طرح جامع تپه‌های عباس آباد معماران و مشاوران نام‌آوری چون؛ مهندسان مشاور فرمانفرمایان و ویکتور گروئن در سال ۱۳۴۴، لویی کان در سال ۱۳۵۲، کنزو تانگه در سال ۱۳۵۲ و لولین دیویس اینترنشنال در سال ۱۳۵۳ کار کردند. نهایتاً طرح تفصیلی "لولین دیویس" برای اراضی عباس آباد که شامل ماکت شهرستان پهلوی در مقیاس ۱/۵۰۰ بود، در سال

۱۳۵۷ به تصویب کمیسیون طرح و بررسی شهرداری تهران رسید. طرح کالبدی فوق به صورت احداث بلوارها و خیابان های عریض و مستقیم و ایجاد ساختمان های مرتفع و مدرن که عمدتاً به سبک بین‌المللی بود مد نظر قرار گرفته شد. با توجه به هزینه بسیار زیاد اجرای این طرح که بخش عمده‌ای از بودجه عمرانی کشور را طلب میکرد، پیشرفت آن به کندی صورت گرفت و نهایتاً به جز بخش‌های کوچکی از آن، ناتمام ماند. رشد جمعیت شهرها، از مسائل مهم دیگری بود که در این دوره شدت بیشتری یافته است. به طور کلی، آغاز صنعتی شدن و گذار از اقتصاد متکی به کشاورزی به اقتصاد متکی به صنعت در هر کشور، رشد سریع جمعیت در شهرها را به دنبال داشت. بخش عمده‌ای از این رشد جمعیت به لحاظ مهاجرت گسترده از روستاها به سمت شهرها بوده است. کارخانجات عمدتاً در حاشیه شهرها شکل می‌گیرد و نیروی کار ارزان با مهارت بسیار کم از روستاها تامین می‌شود. لذا روستاییان جهت یافتن کار و استفاده از امکانات بهتر به سمت شهرها مهاجرت می‌کنند. نمونه بارز این مطلب را می‌توان از زمان آغاز انقلاب صنعتی در انگلستان در سال ۱۷۶۹ میلادی و خصوصاً در قرن نوزدهم در این کشور و در اروپای غربی ملاحظه کرد. در ایران رشد جمعیت بیست شهر بزرگ ایران بسیار زیاد بود. با رونق مجدد اقتصادی و توسعه صنعتی از نیمه دهه سی، ازدیاد جمعیت این شهرها و خصوصاً رشد درصد آن به کل جمعیت کشور، جهش بزرگی داشته است. اگرچه رشد این درصد نسبت به کل جمعیت شهری کاهش نشان می‌دهد، که نشانگر رشد زیاد تر جمعیت شهرهای کوچک تر است. نتیجه رشد سریع جمعیت شهرها در حوزه معماری، افزایش طبقات بناها و آپارتمان نشینی ها در این دوره بود. رشد سریع جمعیت شهری، معضلات و تحولات گسترده در شهرها و روستاها ایجاد کرد. افزایش قیمت زمین، افزایش تراکم و افزایش شغل‌های کاذب در شهرها و گسترش آلونک نشینی در حاشیه شهرها و همچنین خالی شدن روستاها از نیروهای جوان و کارآمد حاصل این افزایش و جابجایی سریع جمعیت بوده است. احداث شهرک های اقماری و صنعتی در کنار شهرهای بزرگ از دیگر نتایج رونق اقتصادی و رشد جمعیت شهرها بود. طراحی این شهرک‌ها کاملاً بر اساس اصول طراحی شهری مدرن با شبکه شطرنجی خیابان‌ها و بلوک‌های شهری مستطیل شکل، صورت گرفت. به جز ابنیه مذهبی، این شهرک ها فاقد بناها و نهادهای سنتی بودند، ساختمان‌ها به صورت برون‌گرا و بعضاً مرتفع ساخته شدند.

- معماری

یکی از موضوعات مهم جهت ارتقاء کیفی و کمی حرفه معماری، فعال شدن شرکت‌های مهندسی مشاور در این دوره بود. در اینباره جواهریان می‌گوید؛ "ما سال تاسیس مهندسین مشاور در سال ۱۳۴۱ را مبنای معماری معاصر ایران قرار دادیم. درست از زمانی که عزیز فرمانفرمایان اولین مهندسین مشاور ایران را تاسیس کرد و اصلاً یک روش جدید ساختمان سازی، طراحی و کار در ایران رایج شد." از این زمان، بخش عمده‌ای از طرح‌های بزرگ که نیاز به امکانات و افراد متخصص زیادی داشت، به شرکت‌های مهندسان مشاور ارجاع شد. ساختمان‌های طراحی شده توسط اکثر مهندسان مشاور در این دوره، غالباً در چهارچوب "سبک بین الملل" قرار داشت. بزرگترین و مهمترین شرکت مهندسی مشاوره در این زمان، شرکت مهندسان مشاور فرمانفرمایان بود که عبدالعزیز فرمانفرمایان

مدیرعامل آن بود. در این دوره، شیوه‌های معماری تاریخی ایران و سبک‌های معماری غرب، مبنای ارزیابی طرح‌ها و ساختمان‌های شاخص و مشخص نمودن الگوها و سبک‌های معماری است. با توجه به این موضوع پنج سبک معماری در دوره پهلوی دوم قابل شناسایی است: ۱- معماری سنتی و سنت‌گرایی ۲- معماری مدرن متعالی و متاخر ۳- معماری ارگانیک ۴- معماری نوگرای ایرانی ۵- معماری های-تک.

معماری سنتی و سنت‌گرایی

در این دوره معماری سنتی یا همان شیوه اصفهانی، کماکان بخشی از معماری کشور را شامل می‌شد. مساجد، بازارها، مدارس قدیمه، حمام‌ها و برخی از خانه‌ها به این شیوه و با روش‌های اجرایی سنتی ساخته می‌شدند. البته، ساختمان‌های حکومتی و بناهایی با کارکردهای نوین و در پی آن تعدادی از خانه‌های رجال و اشراف، با استفاده از سبک‌ها و روش‌های جدید طراحی و ساخته شدند. از اوایل سلطنت پهلوی، مصالح مدرن مانند؛ تیر آهن، میلگرد و سیمان برای احداث کارخانجات، پل‌ها و شبکه راه‌ها و راه آهن، وارد کشور شد. این مساله به مرور در ساختمان‌های مهم حکومتی و بناهای شاخص امرا و درباریان مورد استفاده قرار گرفت. این امر به تدریج باعث به حاشیه رانده شدن فناوری و مصالح سنتی گردید و تکنولوژی و مصالح مدرن و طرح‌های نوین، جایگزین روش‌های پیشین شد. ولی همزمان ساختمان‌هایی در ایران احداث شدند که طرح آنها سنتی بود اما با مصالح و فناوری جدید و بعضاً برای نهادها و سازمان‌های جدید حکومتی و اجتماعی اجرا شدند. سبک سنت‌گرایی در دوره پهلوی اول آغاز شد. تفاوت معماری سنتی با سنت‌گرایی در این است که، معماری سنتی در ادامه شیوه‌ها و روش‌های معماری گذشته طراحی و اجرا می‌شود. به عبارتی اصول کلی، شکل و طرح بنا و نحوه اجرای آن مربوط به دوره‌های پیشین است که نسل اندر نسل این اصول منتقل شده است. در معماری سنتی، فنون، شیوه‌ها، تزئینات و فرم‌های ساختمانی همواره به تبعیت از راه و روش گذشتگان و در سیر تکاملی آن اجرا شده است. به عبارت دیگر منبع الهام در معماری سنتی میراث گذشته است. در مقابل، معماری سنت‌گرایی دارای طرح و نمادهای شاخص سنتی است. ولی برای اجرای آن کلاً و یا بخشاً، از تکنولوژی و مصالح مدرن استفاده می‌شود. ساختمان‌های این سبک برای عملکردهای نوین و یا سنتی طراحی می‌گردید.

در دوره پهلوی دوم، ارتباط با جهان خارج به ویژه با کشورهای غربی گسترده‌تر شد. به تبع آن، مصالح و فناوری مدرن ساختمان، بیش از گذشته به ایران وارد گردید و همچنین تعداد زیادی کارگاه و کارخانه برای تولید مصالح نوین ساختمانی در ایران احداث شد. معماری مدرن هم به عنوان تنها سبک آوانگارد در سطح بین‌المللی مطرح بود. لذا در این دوره بیش از دوره قبل طرح‌های سنتی و شیوه‌ها و مصالح سنتی به حاشیه رانده شد و طرح‌های مدرن و تکنولوژی جدید جایگزین سنت گردید. اما تمام این احوالات، سبب حذف سنت در معماری این دوره نشد. در کشورهای مختلف جهان، برای توسعه و پیشرفت روزافزون بناهای مدرن یکی پس از دیگری احداث می‌شدند. بافت‌ها و ساختمان‌های قدیمی بلا استفاده و یا تخریب می‌شدند. اما همزمان طرح‌ها و مباحث مطرح شده توسط یک معمار مصری به نام "حسن فتحی" مورد توجه مجلات معماری در اروپا و همچنین معماران عرب

و جهان سوم قرار گرفت. استفاده از مصالح، فرم ها و روش های اجرایی سنتی با توجه به مقتضیات جدید (فتیحی، ۱۳۸۲)، موضوعی بود که فتیحی بر آن تاکید داشت و بر آن اساس شهرک "گورنای" جدید را طراحی و اجرا نمود. در ابتدای دوره پهلوی دوم کماکان بسیاری از بناها خصوصاً در روستاها، به شیوه سنتی احداث شدند. ولی روند دوره قبل همچنان ادامه یافت و تدریجاً خانه‌های حیاط مرکزی، حمام‌ها و آب انبارهای سنتی، بلا استفاده و متروک شدند و ساختمان‌های جدید جایگزین آنها شد. اما علی‌رغم به حاشیه رانده شدن معماری سنتی، تعدادی بنای جدید مذهبی و غیر مذهبی به سبک سنت گرایان در این دوره طراحی و اجرا شد که تحت عنوان ساختمان‌ها با معماری هویت‌گرا، مورد مطالعه و تشریح پژوهش پیش رو هستند. شکل ۱ و ۲، شناسنامه‌هایی هستند که از سوی نگارنده برای دو اثر شاخص سنت گرایان این دوره، یعنی؛ آرامگاه آرتور پوپ در اصفهان و مسجد حسینیه ارشاد تهران، تهیه گردیده است.

نام اثر	سبک بنا	شرح حال	تصویر شاخصه	اسم شاخصه
آرامگاه آرتور پوپ	سنت گرایان	آرامگاه پروفسور آرتور پوپ و همسر او دکتر فیلیس اگرمن، در کنار پل خواجه در اصفهان از طرح‌های زیبای محسن فروغی به سبک سنت‌گرایی است. این ساختمان در اوایل دهه ۱۳۵۰ توسط استاد حسین معارفی اجرا شد. قوس‌های جناغی، آجر چینی و کاشی کاری با طرح‌های اسلیمی و ختایی و اقتباس از شیوه اصفهانی از جمله نمادهای شاخص در طرح این آرامگاه کوچک و شکیل است. طرح شبک در قوس‌های جناغی از دیگر زیبایی‌های بصری در کالبد این اثر است.		آجری کاری و کاشی کاری (خطاطی) قوس جناغی سنتی شبک گنبد‌های متضاد از طاق کلنبو

شکل (۱): تحلیل کالبدی آرامگاه آرتور پوپ

نام اثر	سبک بنا	شرح حال	تصویر شاخصه	اسم شاخصه
مسجد حسینیه ارشاد	سنت گرایان	در سال ۱۳۴۷، مهندس مهدی بازارگان با مشارکت انجمن مهندسان ایران، یک مسابقه برای طراحی مسجد برگزار کرد. برنده مسابقه مهندس بهرامی بود. بدنه مسجد نیز دارای اسکلت بتنی است و نمادهای مساجد شیوه اصفهانی بر روی آن قرار گرفته است. گنبد با کاشی فیروزه‌ای، سردر ورودی با قوس جناغی و کاشی کاری‌های لاجوردی و همچنین تزیینات گره چینی، اسلیمی و خطوط ثلث و بنایی از جمله نمادهای شیوه اصفهانی در این مسجد است.		گنبد با تزیینات انتزاعی و خطاطی ایوان ورودی کاشی کاری شده قوس جناغی منقوش به تزیینات انتزاعی

شکل (۲): تحلیل کالبدی مسجد حسینیه ارشاد

– معماری مدرن متعالی و متاخر

دوره سلطنت پهلوی دوم ۱۳۲۰-۱۳۵۷.ش، حدوداً مقارن با معماری مدرن متأخر ۱۳۲۴-۱۳۵۱.ش (۱۹۴۵-۱۹۷۲م)، در غرب بود. معماری مدرن در این زمان سبک غالب و آوانگارد در اقصی نقاط جهان و منجمله در ایران محسوب می شد. تعداد بسیار زیادی از ساختمان‌های مهم در ایران در این دوره به سبک معماری مدرن طراحی و

اجرا شدند. معماری مدرن متعالی و متأخر دارای سبک‌های متعددی است، چنانچه که این معماری در دوره پهلوی اول به سبک آرت دکو و بین الملل، خلاصه می‌شد اما در دوره پهلوی دوم در کنار دو سبک مذکور، سایر سبک‌های معماری مدرن متأخر نیز مورد توجه بود. سبک آرت دکو مربوط به دوره معماری مدرن متعالی است و با آغاز جنگ جهانی دوم به پایان خود نزدیک شده بود، ولی کماکان تعدادی از معماران چیره دست دوره قبل، در این دوره مشغول به این سبک بوده و آثار معمارانه با ارزشی در کشور خلق کردند.

برخلاف سبک آرت دکو که شکوفایی آن در غرب مربوط به دوره معماری مدرن متعالی است، سبک بین الملل در دوره معماری مدرن متأخر نیز به عنوان یک سبک حائز اهمیت در غرب مطرح بود. این سبک یکی از مهم‌ترین سبک‌های معماری مدرن متأخر محسوب می‌شود. بسیاری از ساختمان‌ها در غرب و اقصی نقاط جهان و منجمله ایران به این سبک ساخته شدند. ولی سه سبک جدید هم در معماری مدرن و تأخیر در غرب مطرح شد که بر معماری ایران نیز، تاثیرگذار بود. این سه به نام‌های تندیس گرایی، بروتالیسم و مینیمالیسم هستند. تندیس گرایی سبکی است که در آن از بتن به مانند خمیر مجسمه سازی برای طراحی و اجرای بدنه ساختمان‌ها استفاده می‌شود. در بناهای این سبک سطح بتن غالباً نمایان است و ساختمان به صورت تندیس‌زیبا به نمایش گذاشته می‌شود. سبک بروتالیسم که از دهه ۱۹۵۰ تا نیمه دهه ۱۹۷۰ میلادی در غرب مطرح بود، سبکی است که در آثار ساخته شده از آن؛ سطح زیر و خشن بتن به نمایش گذاشته می‌شود. بعضاً شیارهای قالب‌های چوبی در سطح بتن نمایان است و معمولاً ابعاد تیرها و ستون‌ها به صورت اغراق آمیز به نمایش گذاشته می‌شود. از سوی دیگر شعار "کمتر بیشتر است" که توسط میس وندروهه مطرح شد، ایده اصلی سبک مینیمالیسم است. در این سبک از خطوط مستقیم و کشیده سطوح صاف و صیقلی و احجام مکعب شکل استفاده می‌شود. اجرای ساختمان و اجزای آن با زیبایی و دقت فوق العاده صورت می‌گیرد. در این سبک از تزیینات خطوط مورب و منحنی و هرگونه اضافاتی که مورد نیاز نباشد پرهیز می‌شود. در ادامه برای چهار مورد از آثار شاخص معماری که بر اساس این سبک‌ها طراحی و اجرا شده‌اند، شناسنامه تهیه (شکل‌های ۳، ۴، ۵، ۶) و از نظر کالبدی مورد ارزیابی قرار خواهند گرفت.

نام اثر	سبک بنا	شرح حال	تصویر شاخصه	اسم شاخصه
مهمان پذیر لاله	آرت دکو	یکی از بهترین نمونه‌های آرت دکو در تهران که در سال ۱۳۲۴ شمسی احداث شد. در ابتدا دارای کاربری تجاری اداری بود تا اینکه در سال ۱۳۴۷ با ایجاد تغییراتی مختصر به مهمان‌پذیر تبدیل شد. این ساختمان که توسط وارطان هاونسیان طراحی شده است دارای پلان برونگرا و کاملاً مدرن است. کالبد این اثر به صورت شاعرانه ای موج و سیال است. خطوط زیگزاگ، استریم لاین، تزیینات صنعتی مدرن و شکستگی‌ها و پله پله‌ها در نما سبب ایجاد بازی نور و سایه زیبایی در نما شده است.		خطوط منحنی استریم لاین تزیینات نوظهور صنعتی خطوط شکسته و زیگزاگ
				

شکل (۳): تحلیل کالبدی مهمان‌پذیر لاله

اسم شاخصه	تصویر شاخصه	شرح حال	سبک بنا	نام اثر
تاکید بر افق گرای پنجره های طویل		این دانشگاه در سال ۱۳۲۵ تأسیس شد. دانشگاه شیراز از دهه ۱۳۴۰ بر اساس سیستم آموزشی آمریکا برنامه ریزی شد در این دانشگاه زبان تدریس انگلیسی بود و با دانشگاه پنسیلوانیا روابط گسترده برای تبادل استاد دانشجو و انجام تحقیقات مشترک داشت. طراح دانشگاه، مهندسان مشاور رابرت مک میلان بود. سایت دانشگاه در شمال شهر شیراز و روی محوطه و سیر در دامنه کوه و مشرف به شهر قرار دارد. معماری مدرن در تماس سطوح و کالبد این دانشگاه به چشم می خورد.	بین الملل-بروتالیسم	دانشگاه شیراز
جلوه گری بتن با سطوح خشن و زبر				
فرم برونگرا و مکعبی شکل بتنی				

شکل (۴): تحلیل کالبدی دانشگاه شیراز

اسم شاخصه	تصویر شاخصه	شرح حال	سبک بنا	نام اثر
تداخل دو مکعب کاملاً بتنی		نمازخانه پارک لاله به صورت دو مکعب مستطیل بتونی بدون ثبت است که یکی داخل دیگری قرار دارد. به جز جهت مکعب داخل که رو به قبله است و یک جفت نعلین فلزی در قسمت پیش ورودی ساختمان، این معنا کوچکترین نشان و نمادی از بناهای مذهبی ایران بر خود ندارد و تمثیلی از خانه کعبه است. معماری این بنا کامران دیبا بود و آن را تندیس وار در محوطه موزه فرش طراحی کرده است. این تمثیل به شکل بتنی بدون روکش به نمایش گذاشته شده است.	مینیمالیسم-تندیس گرا	نمازخانه پارک لاله
نمادی از کعبه با تداخل دو مکعب				
کالبد بتنی با سطح خشن و نمایان				

شکل (۵): تحلیل کالبدی نمازخانه پارک لاله

اسم شاخصه	تصویر شاخصه	شرح حال	سبک بنا	نام اثر
مناره بدون تزیینات شاخص و کاملاً ساده		مسجد دانشگاه تهران یکی از اولین مساجد بوده کالبدی مدرن برای طرح آن به کار برده شد. مسجد توسط عبدالعزیز فرمانفرمایان طراحی و بین سالهای ۱۳۴۵ تا ۱۳۴۶ اجرا شد. مسجد دانشگاه دارای گنبد حیاط و یک جفت منار است. ولی برخلاف مساجد به گذشته این نمادها به صورت مدرن و انتزاعی طراحی شده اند. گنبدخانه مسجد به شکل مکعب مستطیل است که گنبد ساده با ارتفاع کم بر روی آن قرار دارد، درست برخلاف مساجد سنتی ایران که گنبد بسیار شاخص جلوه می کند.	مینیمالیسم	مسجد دانشگاه تهران
رواق ورودی با ستونهای مدرن بتنی				
گنبد کم خیز و عاری از تزیینات				

شکل (۶): تحلیل کالبدی مسجد دانشگاه تهران

- معماری ارگانیک

معماری ارگانیک یکی از شاخه های معماری مدرن محسوب می شود با این تفاوت که اگر معماری مدرن علم

و تکنولوژی محور بود، معماری ارگانیک طبیعت محور بوده و طبیعت را به عنوان ایده اصلی در طراحی های خود قلمداد می نمود. معماری ارگانیک، در آمریکا در قرن ۱۹ توسط فرانک فرنس و لوئی سالیوان شکل گرفت. اوج شکوفایی این نظریه را می توان در نیمه اول قرن گذشته، در نوشته ها و طرح های فرانک لوید رایت مشاهده کرد. نام رایت بیش از هر معمار دیگری با معماری ارگانیک مترادف است. هدف معماری ارگانیک تلفیق فضاها، مصالح و محیط مصنوعی با محیط طبیعی است. به گونه ای که، اثر معماری با محیط طبیعی اطراف عجین شده و در تعامل با یکدیگر هستند. در معماری ارگانیک مصالح به صورت طبیعی و آن گونه که هست به نمایش گذاشته می شود. در این باره رایت این گونه بیان می کند که شیشه به عنوان شیشه سنگ به عنوان سنگ و چوب به عنوان چوب باید به کار برود.

چند نمونه این معماری در ایران را می توان در گذشته و یا در عبارتی در معماری بومی ایران مشاهده کرد. معماری بومی خصوصاً در روستاها در هماهنگی و همگونی با محیط طبیعی خود ساخته می شد. این معماری، ترکیبی نبوده که به طبیعت تحمیل شود، بلکه مکمل بستر و شرایطی بود که در آن قرار می گرفته است. از روستای ماسوله در استان گیلان می توان به عنوان یکی از بهترین نمونه های معماری ارگانیک در ایران نام برد. کالبد روستایی که در دامنه کوه های تالش قرار دارد، به صورت یک سری ساختمان های ردیفی به هم چسبیده به موازات خط تراز زمین گسترش یافته است. کلیه بناها پشت به شیب زمین و غروب آفتاب، دره و رودخانه دارد. منظره زیبای طبیعت در مقابل کلیه فضاها و ساختمان های روستا جلوه جاودانه دارد.

برخلاف دوره پهلوی اول که هیچ ساختمان و شاخصی به سبک ارگانیک در ایران مشاهده نشد، در دوره پهلوی دوم تعدادی ساختمان و پارک طراحی و اجرا شد که از ویژگی های سبک ارگانیک بهره برده اند. یعنی همگونی آنها با طبیعت، مصالح بصورت طبیعی و یا استفاده خطوط کرو و منحنی در طراحی (که متصاعد از شعار معروف آرشیتکت های این سبک یعنی؛ "هیچ خط صافی در طبیعت یافت نمی شود")، در این آثار، به کرات دیده می شود. آثار ساخته شده بدین سبک در دوره پهلوی دوم، بیشتر معطوف به طراحی باغات و پارک ها بوده است. از همین رو تنها به ارزیابی کالبدی یک ساختمان بسنده کرده و طی شناسنامه زیر (شکل ۷) مورد تشریح قرار خواهد گرفت.

اسم شاخصه	تصویر شاخصه	شرح حال	سبک بنا	نام اثر	
دیوار داخلی متشکل از کوه و صخره		طراحی نما هوشنگ سیحون است. در رابطه با این بنا مینویسد که معماری و طبیعت به زیبایی در این سایت با هم تلفیق شده اند. این ساختمان سنگی است و خود را در دل کوه جای داده است، به گونه‌ای که یک بدنه آن دیواره کوه می باشد. این بنا انسجام معماری در طبیعت است. بدن های دیگر ویلا با سنگ لاشه اجرای گردیده و کف بدنه بخاری دیواری و پیشخوان آشپزخانه با چوب در حالت طبیعی است. ساختمان به گونه طراحی و اجرا شده که گویی میان کوه و جنگل استنار کرده است.	ارگائیک	ویلا اوشان	
دیوار خارجی از سنگهای طبیعی و همگن با پیرامون					
سقف متشکل از چوب بشکل طبیعی					

شکل (۷): تحلیل کالبدی ویلا کلوکن

معماری نوگرایی ایرانی

اگرچه از زمان ورود معماری غرب به ایران، به تدریج معماری سنتی به حاشیه رانده شد اما همواره در معماری معاصر ایران نگاه به گذشته و الهام از معماری تاریخی وجود داشته است. در عصر پهلوی دوم در طرح‌های تعدادی از معماران صاحب نام آن دوره این نگاه به گذشته و تلفیق آن با شرایط روز مطرح شده است. لازم به توضیح است که ساختمان‌های سنتی که با فناوری مدرن ساخته شده اند و یا ساختمان‌های مدرنی که بعضاً تزیینات سنتی بر روی نمای آنها به کار گرفته است خارج از موضوع این سبک معماری است. بلکه ساختمان‌ها و گونه‌ای از معماری، که دو موضوع سنت و نوگرایی هم تراز یکدیگر در طرح کالبدی بنا لحاظ شده است، در چارچوب این سبک معماری قرار دارد. هوشنگ سیحون را می‌توان بانی و نظریه پرداز این گونه معماری نام نهاد وی در مورد تلفیق معماری مدرن با معماری تاریخی در این دوره چنین بیان می‌کند: "در کار معماری مدرن ایران بعضی‌ها نیز بودند مثل خود بنده که توجه داشتند که باید به هر حال رنگ و بو و مداومت معماری گذشته ما به نحوی در معماری مدرن منعکس شود. باید گفت که شاید قبل از اینکه موضوع پست مدرن در اروپا یا آمریکا شروع شود در ایران مدرنیسم به وجود آمده بود. در بناهایی که ۳۰ تا ۵۰ سال پیش ساخته شده خیلی رنگ و بوی پست مدرنیسم می‌شود. به هر حال اگر بخواهیم مدرنیسم را به فارسی ترجمه کنیم حدوداً نوگرایی و تجدد خواهی معنی می‌شود... حقیقتاً بایستی فکر ما و دانش ما در خدمت معماری باشد که جوابگوی گذشته و حال ما از نظر شکل و فرم هنری روحیاتی که مردم در حال و هوایش زندگی می‌کنند، باشد" (بانی مسعود، ۱۳۸۳). با حمایت دفتر فرح پهلوی در شهریور ۱۳۴۹ نخستین کنگره بین‌المللی معماران در شهر اصفهان به نام بررسی امکان پیوند معماری سنتی با شیوه‌های نوین ساختمانی برگزار شد در این کنفرانس هجده نفر از معروف‌ترین معماران جهان در آن زمان مانند "لویی کان"، "پل رودولف"، "باک مینیستر فولر" و "جورج کاندلیست"، شرکت داشتند. از ایران نامی‌ترین معماران از جمله "محسن فروغی"، "نادر اردلان"، "هوشنگ سیحون"، "کامران دیا" و "علی سردار افخمی" حضور داشتند. در پایان، در توصیه‌ها کنگره آمده است؛ "درک نگهداری و ترکیب این ثروت تمدن و فرهنگ با بافت فعلی جامعه ایرانی و محیط فیزیکی و مادی آن اجتناب‌ناپذیر است. در جریان تحولات اجتماعی ایران باید

توجه مخصوصی نسبت به حفظ و تجدد حیات الگوها و نظام با ارزش منطقه‌ای و شهری موجود مبذول گردد." (توصیه های کنگره، ۱۳۴۹) مباحث مطرح در این کنگره، در مورد سنت، تکنولوژی و نوگرایی بود که از طرف معماران ایرانی و معمار برجسته آمریکایی "لویی کان" عنوان شد. توصیه‌های کنگره، بیانگر بینش معماران آوانگارد ایران در اواخر دهه ۴۰ بود و در عین حال این مباحث چارچوب معماری آوانگارد و یا به عبارتی معماری نوگرایی ایرانی را تا زمان انقلاب اسلامی تبیین نمود. "امیر بانی مسعود" می‌نویسد؛ "جریان موازی با جو قالب معماری مدرن ایران که عمدتاً از طریق معماران تحصیل کرده ایرانی چه در خارج از کشور و چه فارغ التحصیلان دانشگاه تهران حمایت می‌شد، بین دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ خورشیدی شکل گرفت، که شدیداً تحت تاثیر جو جریانات روشنفکری ایران در دهه های مذکور بود. البته نباید این موضوع را فراموش کرد که جریان شکل گرفته در دهه های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ خورشیدی معماری ایران، همان معماری مدرن بود که در بین سبک های بین الملل و بوم گرایی وطنی مثله شده بود. اکثر تالیفات وطنی این جریان را تحت تاثیر اندیشه ها و مباحث مطرح شده در اروپا بعد از مدرن و عمدتاً مباحث مطرح شده در معماری پست مدرن می دانند. اما بنا بر نظر بسیاری از صاحب نظران، جو شکل گرفته در ایران در دهه ۵۰ خورشیدی را، نمی توان با مباحث مطرح شده بعد از مدرن، که با واژه پست مدرن نامگذاری می شود، یکی دانست." (بانی مسعود، ۱۳۹۳). باید متذکر شد که معماری پست مدرن، نگاه به گذشته را در دوران بعد از مدرن مطرح کرد. معماری پست مدرن از سال ۱۹۶۷ میلادی، مقارن با ۱۳۴۶ شمسی، با کتاب "رابرت ونچوری" به نام "پیچیدگی و تضاد در معماری"، مطرح و عمدتاً از اواخر دهه هفتاد میلادی، صورتی جهانی به خود گرفت. (قبادیان، ۱۳۹۱) سیحون و بانی مسعود تلفیق معماری سنتی و مدرن در ایران را بی ارتباط با معماری پست مدرن در قبل می‌دانند. بانی مسعود به این گونه معماری در ایران که آن را متأثر از جنبش روشنفکری در آن دوره در ایران می‌داند لقب "مدرن تاریخ گرا" داده است (بانی مسعود، ۱۳۹۴). با بررسی ساختمان های ساخته شده در دوره ۳۷ ساله پهلوی دوم، مجموعاً ۲۸ ساختمان شاخص که تلفیق معماری تاریخی ایران و معماری مدرن غرب در طرح کالبدی آنها منظور شده است، شناسایی و خصوصیات کالبدی آنها مورد تحقیق در پژوهش پیش رو خواهند بود.

اصول نظری و فکری این سبک بر این اساس بود که معماری اصلی ایرانی همراه با سبک های مدرن رایج در زمان خود و روشها و فناوری های نوین ساخت عجین شود و این ادغام نه صرفاً تداخل پوسته‌ها در ظاهر، بلکه نفوذ در تمامیت فرم باشد، به گونه‌ای که تفکیک آنها از یکدیگر، بر ماهیت بنا لطمه وارد کند. اگرچه هدف و غایت معماری نوگرایی ایرانی، مشابه معماری پست مدرن در غرب است ولی در هر دو، معماری عصر مدرن با توجه به تاریخ و گذشته طراحی گردیده است. بر اساس توضیحات فوق، تلفیق معماری تاریخی و مدرن در ایران از سال ۱۳۲۴ شمسی شروع شده و لذا نمی توانسته تحت تاثیر معماری پست مدرن که از سال ۱۳۴۶ شمسی آغاز شده، باشد. بنابراین نظر سیحون و بانی مسعود در مورد عدم ارتباط بین این دو سبک معماری صحیح است. بدین ترتیب حتی قبل از آنکه معماری پست مدرن در غرب و نهایتاً در کشورهای دیگر گسترش یابد، نوعی معماری مدرن

ایرانی که توجه به تمدن فرهنگ و تاریخ ایران داشت در کشور رشد کرد. از این جهت برای این گونه معماری می توان، نام "معماری نوگرای ایرانی" را انتخاب نمود. در ساختمان‌های این سبک، از یک طرف خصوصیات و نوآوری‌های عصر مدرن دیده می‌شود و از طرف دیگر استمرار شیوه‌های معماری گذشته ایران به صورت شفاف و هنرمندانه‌ای در شکل کالبدی بنا متجلی است. پس از وقوع انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ اغلب طراحان این ساختمان‌ها به خارج از کشور رفتند. در طرح‌های آنها پس از این زمان، ایده این سبک معماری دیده نمی‌شود. لذا سال ۱۳۵۷ را می‌توان سال پایان معماری نوگرای ایرانی نامید. در ادامه دو اثر مهم از سبک نوگرای ایرانی که به گمان نگارندگان از نظر کالبدی، داده‌های بیشتری را نسبت به سایرین شامل می‌شوند، مورد ارزیابی و تحلیل قرار خواهند گرفت (شکل‌های ۸، ۹).

نام اثر	سبک بنا	شرح حال	تصویر شاخصه	اسم شاخصه
مقبره خیام	نوگرای ایرانی	سیحون معماری این اثر زیبا که در نیشابور قرار دارد، اینگونه مینویسد: خیام دارای سه شخصیت مهم است؛ شاعر بزرگی است، ریاضی دان بزرگ و منجم بزرگی است. در این بنا باید هر سه این شخصیتها به صورتی بارز خود نمایی کند. اشکالی که آنجا هست، سمبل این سه شخصیتی است. در طرح این آرامگاه، نمایش هندسه، رسمی بندی و کاشی‌های سنتی ایران بعلاوه اشعار خیام بر روی کالبدی مدرن -بتن مسلح- انجام شده است.		رسمی بندی به صورت بتنی کاشی کاری با تزئینات واقع گرایانه خطاطی بر روی قالب های بتنی

شکل (۸): تحلیل کالبدی آرامگاه خیام

نام اثر	سبک بنا	شرح حال	تصویر شاخصه	اسم شاخصه
برج آزادی	نوگرای ایرانی	در این برج مدرن می‌توان رگه‌های تاریخی و معماری سنتی ایرانی را هم در آن مشاهده کرد. طرح کلی این برج همانند چهارطاقی‌های پیش از اسلام است. از جمله اشکال شاخص در هر یک از دو نمای اصلی این برج، دو قوس سهمی و جناغی است. قوس جناغی بر فراز قوس سهمی قرار دارد و این دو قوس با خطوط رسمی بندی دوره اسلامی به یکدیگر مرتبط شده‌اند. قوس سهمی نمادی از قوسهای رایج در دوره اشکانی و بالاخص ساسانی است. قوس جناغی نیز نمادی از قوس‌های دوره اسلامی است.		رسمی بندی سنگی و امروزی شده تلاقی قوس سهمی و جناغی بادگیر چند وجهی سنگی

شکل (۹): تحلیل کالبدی برج آزادی

معماری های - تکنولوژی

یک سال قبل از اعلام مرگ معماری مدرن توسط چارلز جنکرز، فرزند خلف این معماری سبک‌های-تک در پاریس پا به عرصه وجود گذاشت. در ساختمان‌های متداول، معمولاً فناوری ساختمان در لایه‌های داخلی ساختمان پنهان است ولی یکی از مشخصه‌های ساختمان‌های های-تک نمایش درون بنا در برون آن است. بدین ترتیب

تکنولوژی ساختمان که عمدتاً شامل سازه تاسیسات و سیر کولاسیون است، به صورت شفاف و عریان به تماشا در می‌آید. معماری های-تک نشان‌دهنده دستاوردهای عصر مدرن است. علم و تکنولوژی مدرن یکی از دستاوردهای شاخص این اثر است. در این معماری، پیشبرد حرفه ساختمان سازی با استفاده از فناوری مدرن به صورت هنرمندانه طراحی و در معرض دید قرار می‌گیرد. پس از مطالعات فراوان پیرامون این سبک درد وره پهلوی دوم، مشاهده شد که به دلیل نوظهور بودن معماری های-تک در دوره پهلوی دوم، تنها سه اثر بدین سبک در کشور شناسایی شدند. یکی "استادیوم تختی" تهران، اثر جهانگیر درویش است که به دلیل پوشش دودهانه (دو ستون مرتفع) به فاصله ۲۴۷ متر از یکدیگر، با سقفی بتنی، بواسطه اجزا و کابلهای کششی و دیگری "موزه منطقه‌ای کرمانشاه" اثر مهندسین مشاور مهرآزان، که به دلیل داشتن بدنه شفاف و نمایان بودن سازه، از بهترین نمونه های سبک های-تک در کشور محسوب می‌شوند. اثری بعدی ساختمان صدای و سیما صبا در استان خراسان است که طی شناسنامه زیر (شکل ۱۰)، شاخصه های کالبدی آن مورد ارزیابی قرار خواهد گرفت.

نام اثر	سبک بنا	شرح حال	تصویر شاخصه	اسم شاخصه
صدا و سیما صبا	های-تک	ساختمان صدا و سیما در شهر مشهد در اواخر سلطنت پهلوی دوم احداث شد. این اثر توسط یک زن و شوهر ایرانی بهنام حسین خلیلیان و ترانه ذبیح انجام شده است. اسکلت اصلی ساختمان در سال ۱۳۵۵ پایان یافت. پوسته خارجی این اثر از بدنه بنا کنده شده و ستونها، خریاها، تیرها، بادبندها، راه پله ها، دودکش ها و داکت های تاسیساتی بر روی نمای خارجی نمایان است. نکته حائز اهمیت در این ساختمان این است که اتصالات آن به صورت خشک و به صورت پیچ و مهره ای و با پرچ است.		<p>اتصالات و بادبندها در پوسته خارجی</p> <p>راه پله ها در نما و بصورت نمایان</p> <p>اتصالات و سازه ها در معرض دید</p>

شکل (۱۰): تحلیل کالبدی ساختمان صدا و سیما مشهد

نتیجه گیری

سبک یک جریان فکری و هنری است که بر اساس خصوصیات و مقتضیات یک جامعه در هر دوره شکل می‌گیرد. سبک انعکاس تفکرات و تحمل تحولات اجتماعی در کالبد معماری است. سبک معماری یک شیوه خاصی از تفکر نسبت به طرح معماری است، در نتیجه نحوه نگرش به عوامل مختلفی در طراحی مانند؛ سایت، اقلیم، تاریخ و فناوری، مذهب، سنت، آینده، و بستر اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، در سبک های گوناگون با یکدیگر تفاوت دارد. از نیمه عصر قاجاریه و هنگام ورود ما از جهان شرق به جهان سوم، برای ما خاستگاه جریان های فکری و هنری جدید در معماری، عمدتاً سرزمین غرب بوده است. سبک های معماری و ساختمان های شاخص در هر سبک، روند و روش های جدید و گزینه های جایگزین در معماری متداول را مشخص می‌کنند و نهایتاً بر روش ها و شیوه های مرسوم تاثیر گذار خواهند بود. لذا شناخت آنها علی‌الخصوص در سرزمین ایران که همواره تلاقی میان سنت ها و تجددها بود، حائز اهمیت است. یکی از مهمترین ادوار که سنت و تجدد، هرچند متفاوت اما چشم نواز در کنار یکدیگر سیر تحولات معماری را پشت سر گذراندند، دوره پهلوی دوم بود که شناخت سبک شناسی آن

در دستور کار پژوهش پیش رو، قرار گرفت. پس از مطالعات اسنادی و کتابخانه گسترده، با رویکردی تفسیری-تاریخی به این نتیجه رسیده شد که در دوره پهلوی دوم پنج سبک به نام های "معماری سنتگرایی"، "معماری مدرن"، "معماری ارگانیک"، "معماری نوگرای ایرانی" و "معماری های-تکنولوژی"، به مرحله ظهور رسیدند. با تشریح شاخصه های کالبدی آنها از طریق مشاهدات میدانی مکرر، رفتارهای هر سبک در ساختمان سازی مشخص و ویژگی های کالبدی آثار متصاعد از آنها مورد ارزیابی قرار گرفت (شکل ۱۱).

شکل (۱۱): مدل نهایی پژوهش

بدین صورت که معماری سنت گرایی و معماری نوگرای ایرانی، هر دو علاقه مند به گرته برداری از عناصر معماری سنتی ایران (مکتب اصفهان) هستند. با این تفاوت که معماری سنت گرایی این شاخصه ها را در کالبد، عینا تکرار می کند و معماری نوگرا، آنها را امروزی کرده و با متریال ها جدید و یا هندسه ای متفاوت تر (نه به شکل سنتی خود)، پیاده کرده و در تلفیق با دیگر سبک ها قرار می دهد. در طرف دیگر این دوره تاریخی، معماری مدرن با زیر شاخه های متفاوت خود قرار دارد. معماری مدرن با طرح چند تک بنا و نگارش تعدادی مقاله در غرب و پس از چندی در ایران آغاز شد و کماکان اکثر ساختمان ها در اقصا نقاط جهان به این سبک ساخته می شوند. معماری ای که نگاه را بجای عطف به گذشته، به آینده معطوف کرد و تکنولوژی محورد بود. لذا ساختمان ها با تیر و ستون های فولادی در ساخت و بتن و شیشه در کالبد، به ظهور رسیدند. در این بین؛ معماری پروتالیسم، علاقه مند به نمایش سطح عریان بتن در کالبد اثر بود. در این سبک تیرها و ستون ها بصورت امیز، در هم می آمیختند. معماری تندیس گرایی، یا با تاکید بر نمادی مشهور و جهانی (مانند کعبه، اهرام مصر...) ساختمان ها را پیاده سازی می کرد و یا در کالبد اثر، بتن بصورت منحنی، نرم و خمیری نمایان می شد. در معماری مینیمالیسم، اوج سادگی آثار در کالبد است. به گونه ای که دیگر خبری از خطوط منحنی و حتی زیگزاگ نیست و آثار در نهایت سادگی

و ترجیحا با یک یا دو متریل در کالبد، عرض اندام می‌کنند. معماری ارگانیک که از دیگر زیرشاخه‌های مدرنیته است، معماری را عجین و به موازات با طبیعت می‌داند و اولویت طراحی‌ها را محیط طبیعی برمی‌شمارد. بگونه‌ای که در کالبد ساختمان از متریل‌های طبیعی و مصالح بومی استفاده شده و اثر معماری، گویی که در دل طبیعت استوار کرده است. معماری‌های-تک، همانطور که از نامش پیداست، تکنولوژی را به عنوان غایت برشمرد و با تاکید افراطی بر آن، ساختمان‌ها را طراحی و اجرا کرد. در این سبک، تمام تاسیسات، راه پله‌ها، آسانسورها، عناصر سازه‌ای و غیره، که مظهری از تکنولوژی و عصر فعلی است، به صورت نمایان و در معرض دید، در کالبد آثار، به نمایش می‌گذارد.

شواهد نشان می‌دهد که این برهه تاریخی از حیث ریخت‌شناسی معماری، از اهمیت بالایی برخوردار است. بگونه‌ای که در این دوره که به عصر طلایی معماری مدرن در ایران، معروف است؛ سبک‌هایی با نگاه به تاریخ و گذشته غنی این سرزمین ظهور می‌کنند و بر اساس مبانی نظری آنها ساختمان‌های متعددی ساخته می‌شود. معماری مانند هر رشته علمی دیگر باید روح و شرایط زمان حاضر را پاسخگو باشد. سبک و یا سبک‌های معماری کنونی باید ظرفیت و توان پاسخگویی به این شرایط را داشته باشند. سبک معماری یک پدیده خلق الساعه و فی البداهه نیست بلکه بازتاب و تبلور تحولات در بطن جامعه است. از همین رو شناخت دقیق مبانی نظری آنها حائز اهمیت بوده، که در دستور کار تحقیق پیش رو قرار گرفت.

منابع پژوهش

- ۱) اورکارد، برنارد (۱۳۷۵)، شهرسازی و بحران شهری در عهد محمدرضا پهلوی، سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران و انجمن ایرانشناسی فرانسه در ایران، صفحات ۲۳۱-۲۴۸.
- ۲) بانی مسعود، امیر (۱۳۸۳)، گفت و گو با هوشنگ سیحون، فصلنامه معماری و فرهنگ، سال ششم، شماره ۱۹، ص ۱۹۰.
- ۳) بانی مسعود، امیر (۱۳۹۳)، معماری غرب، ریشه‌ها و مفاهیم، چاپ هشتم، نشر هنر و معماری قرن، تهران.
- ۴) بانی مسعود، امیر (۱۳۹۴)، معماری معاصر ایران، چاپ ششم، ویرایش دوم، نشر هنر و معماری قرن، تهران.
- ۵) توصیه‌های کنگره (۱۳۴۹)، بررسی امکان پیوند معماری سنتی با شیوه‌های نوین ساختمان، ترجمه انتشارات خانه، وزارت آبادانی و مسکن، اصفهان.
- ۶) فتحی، حسن (۱۳۸۲)، ساختمان سازی با مردم، ترجمه؛ علی اشرفی، انتشارات دانشگاه هنر، تهران.
- ۷) قبادیان، وحید (۱۳۹۱)، مبانی و مفاهیم در معماری معاصر غرب، چاپ بیستم، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.
- ۸) قبادیان، وحید (۱۳۹۴)، سبک‌شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران، نشر علم معماری رویال، تهران.
- ۹) کیانی، مصطفی (۱۳۸۳)، معماری دوره پهلوی اول-دگرگونی اندیشه‌ها، پیدایش و شکل‌گیری معماری بیست ساله معاصر ایران ۱۲۹۹-۱۳۲۰، موسسه فرهنگی و پژوهشی چاپ و نشر نظر، تهران.
- ۱۰) موتمن، علی (۱۳۵۵)، تاریخ آستان قدس، آستان قدس رضوی، مشهد، ایران.

Journal of Urban Futurology
Volume 3, Number 2, Summer 2023
PP: 115-131

**Architectural Stylistics of Second Pahlavi Period, with approach of
Evaluating the Building's Physical Behavior in each Style**

Maziar Sardari, Ph.D Architecture Candidate, Department of Art and Architecture, West Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Leila zare¹, Assistant Professor of Architecture, Department of Art and Architecture, West Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Avideh Talaei, Assistant Professor of Architecture, Department of Art and Architecture, West Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Vahid Ghobadian, Associate Professor of Architecture, Department of Art and Architecture, West Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Received: 16 April 2023

Accepted: 18 April 2023

Abstract

Architectural stylistics as an approach, has various functions in the study of architectural history. One of its most important functions is as a classification method in the history of architecture. In recent researches, the necessity of achieving styles in the Iranian architecture evolution, by referring to the body of prominent buildings, has always been brought up. Therefore, these bodies and their architecture evaluating, will be the best way to know the styles. The topic of Iranian architectural stylistics has always been a part of challenging debates in scientific societies, due to the wide and varied definitions and functions of it, there is no clear consensus among researchers. The stylistics of the second Pahlavi period has always been very important; on the one hand in terms of looking at past architecture and on the other hand due to the arrival of modern architecture in this period, is a turning point in the history of Iran architecture. Therefore, this article tries to extract the titles of architectural styles in the second Pahlavi period with using a qualitative method and interpretive-historical approach, along with extensive documentary and library studies, and then with a detailed examination of the prominent building's body; evaluate the characteristics of each style and classify them. The research results show that five styles; "Traditional architecture", "Western modern architecture", "Organic architecture", "Modernist Iranian architecture" and "High-tech architectures", are the styles in the period from 1332 to 1357 A.S, that each one, according to their own theories, displays historical or modern characteristics, in the body of each buildings with a different image.

Key words: Stylistics, Second Pahlavi, Body, Prominent Buildings.

DOI: 10.30495/uf.2023.1984061.1117

1 - Corresponding author: zare.leila@gmail.com